

Молнар Тибор
Историјски архив, Сента

ВОЈНИЧКА ГРОБЉА ИЗ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА (1914-1918) У ВОЈВОДИНИ

Сажетак: Већ почетком Првог светског рата, 1914. године аусторугарске трупе су приликом напада на Србију претрпели огромне људске губитке. Поред погинулих требало је збринуту велики број рањеника и болесника, који су доспели са ратишта. У том циљу су широм Бач-бодрпшке и Торонталске жупаније формиране ратне болнице углавном у градовима, у којима је војска боравила и у мирнодопском периоду – Суботица, Сомбор, Нови Сад, Велики Бечкерек – док је помоћне болнице формирао Црвени крст у мањим градовима: Сента, Кањижа, Бела Црква итд. У тим болницама су неговани војници из свих делова Царевине: Аустријанци, Мађари, Чеси, Хрвати, Румуни, итд. – али и ратни заробљеници: Срби, Руси, Италијани. Од тешких рањеника/болесника су многи у болницама умрли, и морали су бити сахрањени. Војне власти су при томе биле принуђене да траже помоћ цивилних и црквених власти: војничка гробља/парцеле су формиране на већ постојећим професионалним гробљима. У међуратном периоду на одржавању тих гробља углавном су деловала удружења грађана, уз стихијско укључивање државе. После завршетка Другог светског рата ова гробља су препуштена пропадању, а већим делом су, у недостатку простора за сахрањивање, она и санирана: данас постоје тек трагови некадашњих војничких гробља.

Кључне речи: Први светски рат, војне болнице, војничка гробља

У Војводини постоји тек изванредан број споменика, који подсећају на Први светски рат. За то постоје многи разлози, од који се највише издваја недостатак новца за одржавање некадашњих, односно подизање нових споменика. Прегледом стања на терену може се закључити, да су најугроженија војничка гробља, која су настала у периоду 1914-1918.

Настанак војничких гробља

Објавом рата Србији 28. јула 1914. године јужна Угарска је постала зона концентрације 2. аустро-угарске армије. Већ у првој, неуспелој офанзиви беснеле су огорчене борбе, које су за последице имале огромне људске жртве. Погинули су сахрањивани тик уз бојно поље, близу положаја без обзира, да ли тај локалитет одговара трајном обележавању пијетета према мртвима. Поред погинулих, услед жестоких борби је већ у августу било много рањених, односно оболелих, а ова ситуација се у јесен 1914. и у зиму 1914/15. још бише погоршало: епидемија пегавог тифуса се брзо раширила по читавој регији. Услед таквих услова било је нужно, да се близу ратишта образују ратне болнице, које ће прихватити рањенике и болеснике. Ове болнице су формиране углавном у већим градовима, у којима је већ и у мирнодопском периоду боравила војска: за потребе ратних болница преуређене су постојеће зграде здравствених установа, или су узимани објекти у својини градова нпр. зграде просветних установа. У неким случајевима, услед недостатка адекватних зграда, војска је изградила бараке за смештај рањеника. Тако су у Бач-бодрошкој

жупанији ратне болнице настале у Суботици, Сомбору, Новом Саду, а на територији Торонталске жупаније у Кикинди, Великом Бечкереку, Панчеву. Помоћне болнице у сличним условима, су формиране од стране Црвеног крста и у мањим градовима, нпр. у Кањижи, Сенти, Белој Цркви.

У овим болницама су поред аустроугарских и немачких војника лечени и рањени или оболели ратни заробљеници и интернирци, који су у почетку били углавном Србијанци. Касније су у ове болнице доспели и заробљени Руси, Италијани и Румуни, који су се разболели за време заробљеништва.

Војници и заробљеници, који су преминули у ратним болницама сахрањивани су на већ постојећим професионалним гробљима, обично у посебне парцеле које су биле одвојене од цивилних. Међу преминулима било је највише римокатолика, и посебне војничке парцеле, ткзв. „гробља хероја“¹, су обично формиране на католичким гробљима. Одржавање војничких гробља је било у надлежности месних војних команди, али у томе велики удео су узимале и цивилне, као и црквене власти. У ове активности укључила су се и удружења грађана, првенствено женска добротворна друштва. За празник Свих светих, одн. Дан мртвих градска поглаварства су о свом трошку уредила и китила војничка гробља, а локални свештеници свих конфесија су служили задушнице.

При ратним болницама су служили војни свештеници, који су поред вршења верске службе у корист рањеника имали за задатак вођења матрикула умрлих², у које су поред личних података преминулих убележили и податке везане за сахрањивање. Судбина матрикула ратних болница је различита: неке се чувају у Војном архиву у Бечу, неке у Будимпешти, неке су још на терену, док су неке у потпуности исчезле и не може им се ући у траг.

По окончању рата војничка гробља су остала без одговорног власника, и тиме је почело њихово пропадање и нестајање. Тријанонски мировни споразум, који је потписан 1920. године, је у својим члановима 155. и 156. је предвидео, да се војничка гробља узајамно одржавају у добром стању, одн. да се подаци о сахрањенима размене.³ Ово, на жалост, у пракси је слабо заживело. Парламент Краљевина СХС је 1921. године донео закон о уређењу војничких гробља.⁴ Закон је предвиђао, да се после 1928. посмртни остаци погинулих ратника сакупе и пренесу у костурнице, изнад којих ће се подићи капеле, цркве или маузолеји.⁵ Замисао је била добра, али држава због недостатка новца практично није могла да организује и изводи законом предвиђене активности, услед чега је закон 1929. године и суспендован. Од 1930. године радови су на неким локалитетима ипак почели, и костурнице по смерницама закона из 1922.

¹ Немачки: Heldefriedhof.

² Немачки: Sterberegister.

³ 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Szíammal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. 155. és 156. §.

⁴ Закон о уређењу наших војничких гробља и гробова у Отаџбини и на страни, као и гробља изгинулих војника, морнара, ратних заробљеника и интернираних лица, држављана: Немачке, Аустрије, Угарске и Бугарске, сахрањених на нашој државној територији. Службене новине Краљевине СХС, бр. 87/1922.

⁵ Исто, члан 20. и 22.

изграђене су на Гучеву, у Текеришу и на још неким местима широм тадашње државе.

Мађарска, која је била заинтересована за очувању аустроугарских војничких гробаља на тлу Краљевине СХС, чинила је све што је било у њеној скромној моћи. Мађарски посланик у Београду, Андраш Хори је 1924. први пут апелирао поводом стања војничких гробаља. Након тога су почеле активности од стране друштва, али и југословенске државе, који су дали резултат: аустроугарско војничко гробље, које се налази на београдском Новом гробљу доведен је у солидно стање.

Од 1927. године је на територији Краљевине СХС деловао мађарски изасланик за војничка гробља, који је обилазио земљу и бележио стање на терену. У другој половини 30-их година, када су се међудржавни односи између Мађарске и Југославије донекле побољшали, почели су радови на обнови војних гробаља у Војводини.

У периоду 1941-1944. у многим местима Бачке и Баната војничка гробља су обновљена и доведена у ред, а понегде су подигнути и споменици у славу погинулих ратника. Исти споменици су у јесен 1944. порушени и уништени. После 1945. у Југославији се знатно изменио државни, па и цивилни однос према војничким гробљима из Првог светског рата. У многим случајевима гробља су национализована и одузета од црквених валсти, а војничке парцеле у њима су постале непожељне за режим, који је пак градио сопствени култ хероја, који се темељио на жртвама народноослободилачке борбе. Од средине 60-их година прошлог век, због недостатка простора за сахрањивање, на многим гробљима је вршена асанација терена. Услед тога су ликвидирани и последњи остаци војничких гробова из Првог светског рата.

Осетних помака на очувању преосталих војничких гробова нема ни задњих година, тако да они и даље пропадају, а њихови некадашњи локалитети нису ни на који начин обележени.

Поједина војничка гробља у Војводини

Сомбор је био седиште Бач-бодрошке жупаније, у којем је обитавала жупанијска администрација. У граду је био стационаран ц. и кр. 23. пешадијски пук, односно један батаљон м. кр. 6. домобранског пешадијског пука. У Сомбору је ратна болница била организована одмах на почетку рата, и деловала је све до јесени 1918. године. Болница је у почетку је била смештена у једној гостионици, односно у згради Градске казине, док је касније узета и зграда Градског сиротишта. Преминули су сахрањивани на постојећим конфесоиналним гробљима. Сумирање сахрањених на сомборским гробљима извршено је 1942. године, којом приликом је на четири гробља евидентирано укупно 966 сахрањених.⁶

На „великом“ православном гробљу су сахрањене укупно 544 особе: 27 Срба из Босне и Хрватске, 30 Срба из Угарске, 50 Румуна из Угарске – сви су они били припадници Аустро-Угарске војске, 9 румунских, 233 руских и 195 српских ратних заробљеника, одн. интернираца.

На католичком гробљу Св. Рок сахрањене су 317 особе, на „малом“ католичком гробљу 80, а на јеврејском гробљу 25 мртвих.

⁶ Историјски архив Сомбор. Ф. 56 Лични фонд Ђурице Антића. Инв. бр. 320.

Војнички гробови на „великом“ православном гробљу су већ у међуратном периоду ликвидирани: посмртни остаци су пренети у костурницу, изнад које је постављен споменик. На католичком гробљу Св. Рок асанација војничке парцеле је почела средином 60-их година прошлог века: посмртни остаци, углавном лобање, су сакупљене и одложене у необележену костурницу изнад које је тек 2002. године подигнут скроман споменик. Слику бившег војничког гробља осликавају 16 гробова, који су сачувани у оригиналу. На „малом“ католичком гробљу се виде само трагови некедашњих гробова, а на јеврејском гробљу они су потпуно исчезли.

Кањижа је већ почетком 20. века била чувена по бањи са лековитом водом. Базирајући се на томе, град је још 1902. године преузео обавезу, да у случају рата прими 200 рањеника на рехабилитацији. Но, услед ратни догађаја ова одлука је приспитана, и у град пристижу тешки рањеници и болесници. У згради Женске школе октобра 1914. је у организацији Црвеног крста почела са радом помоћна ратна болница.⁷ Први преминули у њој је био Чех Венцел Кројцер из Мариенбада⁸, који је преминуо 20. октобра 1914. године: он је уз почасту сахрањен на католичком гробљу.

До краја рата су на кањишком гробљу сахрањена укупно 71 преминула војника: већина њих је била из Кањиже, или из ближе околине. Војничка парцела у Кањижи је уз помоћ Војноисторијског музеја из Будимпеште обновљена 2003. године, којом приликом је објављена и књига посвећена жртвама Првог светског рата општине Кањижа.

Почетком 20. века **Суботица** је представљала важно саобраћајно чвориште, јер су се ту укрштале пруге које су са севера водиле ка југу – из Будимпеште према Земуну, односно оне које су са истока водиле према западу – од Темишвара преко Осиека до Загреба и Љубљане. Према попису становништва из 1910. године град је бројао 95 хиљада становника, и тиме је по броју становника био – иза Будимпеште и Сегедина – на трећем месту у тадашњој Угарској. У Суботици је био стациониран ц. и кр. 86. пешадијски пук, ц. и кр. 8. хусарски пук, односно један батаљон м. кр. 6. домобранског пешадијског пука. Ратна болница у граду је почела са радом у јесен 1914. године. Према извештају војног свештеника, који је службовао при ратној болници, први сахрањени у Суботици је био припадник м. кр. 6. домобранског пука Ференц Антал. До почетка априла 1915. на суботичком гробљу, који се налазио на Сенћанском путу, било је сахрањено укупно 188 преминулих војника.⁹ Одлуку о томе, да се преминули војници сахрањују на овом гробљу донела је градска скупштина на седници, која је одржана 30. септембра 1914.¹⁰ Парцела је формирана крај гроба капетана Ђузепеа Паганинија, Италијана који се ставио у службу мађарске револуције 1848/49, и који је погинуо у битци крај Суботице 5. марта 1849. године.

Од 1920. године војничка парцела је све више пропадала, и данас се једва виде трагови некедашњих гробова.

⁷ Molnár Tibor: Kanizsa község I. világháborús hősi halottai. Tóthfalu, 2003. 19.

⁸ Данас: Маријанске Лазње (Чешка).

⁹ Историски архив Суботица. Ф. 2 Градско веће слободног краљевског града Суботица (1861-1918). Списи П-184/1914.

¹⁰ Историјски архив Суботица. Ф. 2 Градско веће слободног краљевског града Суботица (1861-1918). Скупштински записник 1914.

Због близине ратишта помоћна ратна болница је формирана и у **Белој Цркви**, граду са већинским немачким становништвом, у којем је – због близине српске границе – већ и у мирнодопском периоду било стационирано 1300 војника различитих аустроугарских војних јединица.

На војничком гробљу у овом граду први сахрањени је био мађарски хусар Јанош Алфелди, који је преминуо 10. августа 1914. године. Према расположивим подацима у болници је преминуло укупно 235 рањеника/болсеника. Од умрлих су њих 135 припадали немачкој војсци, који су били рањени у јесен 1915. године приликом опсаде Смедерева. После рата са околних локалитета су ексхумирани посмртни остаци поједини војника, и премештени у Белу Цркву: 1931. године је на војничком гробљу било евидентирано 262 гробова. О њима се бринуло месно Удружење жена. На гробљу је подигнут споменик, на којем су били исписана имена 99 војника из Беле Цркве, који су погинули у рату. Овај комплекс и данас постоји, али се налази у прилично лошем стању.

Услед свог географског положаја **Нови Сад** је, заједно са Петроварадинском тврђавом, већ у мирнодопском периоду био геостратешки значајан: представљао је јужну капију Аустро-Угарске. У граду је био стациониран ц. и кр. 6. пешадијски пук, односно један батаљон м. кр. 6. домобранског пешадијског пука, а на тврђави мноштво аустроугарских војника различитих војних јединица.

Позицију града је оснажио почетак ратних операција против Србије: због пруге Будимпешта-Земун која је туда пролазио, односно мостова на Дунаву постао је кључни саобраћајни чвор и најважнија тачка за снабдевање аустроугарске војске на јужном бојишту. Убрзо је у граду формирана ратна болница, а на тврђави је већ постојећа војна болница такође примала рањене и болесне војнике. У матичну књигу умрлих новосадске ратне болнице први уписани је поручника Сарић из ц. и кр. 53. пешадијског пука, који је преминуо 18. августа 1914. године, а сахрањен је сутрадан на католичком гробљу.¹¹

Према извештају Команде града, закључно са 18. априлом 1916. на католичком гробљу у Новом Саду је сахрањено 805, на православном 189, на реформантском 105, а на јеврејском 13 преминулих војника.¹² Сахрањивање је настављено све до краја рата, до јесени 1918. године. Војничка парцела, која се налазила у склопу католичког гробља на Футошком путу, је и у међуратном периоду коришћена за исте сврхе, а крајем 30-их година је и обнављана. Исто је учињено и периоду 1941-1944: чак је и споменик подигнут. Након 1945. је препуштено пропадању: данас постоји само једна хумка, на коју су набацани остаци надгробних споменика.

Рањеници, који су преминули у војној болници Петроварадинске тврђаве су сахрањени на гробљу, који се налази на Транцаменту: поред хришћана овде су сахрањивани и преминули војници муслиманске вероисповести.

Матичне књиге умрлих тврђавске болнице се чувају у Месној канцеларији у Петроварадину.

¹¹ Матичне књиге умрлих бивше ратне болнице у Новом Саду чува римокатолички жупни уред "Име Маријино" у Новом Саду.

¹² Историјски архив града Новог Сада. Ф. 1 Магистрат слободног краљевског града Новог Сада (1748-1918). Бр. пр. 19467/1917.

Закључак

На територији Војводине је у периоду 1914-1918. настало више војничких гробља, у којима су сахрањивани преминули војници и ратни заробљеници различитих националности и вероисповести. По завршетку Првог светског рата војничка гробља су само стихијски одржавана, њихово чување није институцијализовано. После Другог светског рата гробља су запуштена: почело је њихово неповратно пропадање, и данас се могу пронаћи тек њихови трагови. Поводом стогодишњице избијања Првог светског рата широм Света се на разне начине евоцирају успомене на драматичне догађаје од пре 100 година, и присећа се на војнике, који су у рату изгубили своје животе. Дешавања ће имати континуитет до краја 2018. године шаљући човечанству истоветну поруку: рат зло за човечанство, односно да морамо чувати успомену наших предака, војника који су своје животе изгубили.

Било би пожељно, да се у том духу, на стогодишњицу завршетка Великог рата прикладно обележе и некадашња војничка гробља у Војводини, односно да се прикупе подаци оних, који у њима почивају – то је наша дужност и обавеза!

**Tibor Molnár, Senior Associate
Historical Archives, Senta**

FIRST WORLD WAR MILITARY CEMETERIES IN VOJVODINA (1914-1918)

At the very beginning of the First World War, in 1914 the Austro-Hungarian troops suffered enormous human losses during the attack on Serbia. Besides killed soldiers, a large number of sick and wounded arrived from the battlefield had to be disposed as well. For this purpose on the territory of Bács-Bodrog County and Torontál County war hospital were established. Hospitals were founded in towns where the army was also located during peacetime (Subotica, Sombor, Novi Sad, and Zrenjanin). Small hospitals were founded by Red Cross in some other towns (Senta, Kanjiža, Bela Crkva). Soldiers from all parts of the Monarchy were nursed in these hospitals (Austrians, Hungarians, Czechs, Croats, and Romanians) and POW's as well (Serbs, Russians, and Italians). Many of the seriously wounded and sick soldiers in hospitals have died and they had to be buried. During this process military authorities were forced to seek help of civil and ecclesiastical authorities. Military cemeteries were formed on existing church cemeteries. During the period between the two world wars maintenance of these cemeteries were mainly organized by civic associations. Inclusion of the state into this process was periodically. After World War II cemeteries are left to languish. Due to lack of space for burials, most of them are even replaced with new graves. Nowadays there are only vestiges of former military cemeteries.

01 Војнички гробови на гробљу Св. Рок у Сомбору

02 Војничко гробље у Кањижи, које је обновљено 2003. године

03 Споменик на војничком гробљу у Белој Цркви у међуратном периоду

04 Споменик на војничком гробљу у Белој Цркви данас

05, 06 Радови на одржавању војничког гробља у Новом Саду, у међуратном периоду